

נשמת•NISHMAT
מדרשה גבוהה ללימודי
תורה לנשים
ע"ש גיני שוטנשטיין (ע"ד)

THE JEANIE SCHOTTENSTEIN
CENTER FOR ADVANCED
TORAH STUDY FOR WOMEN

רח' ברל לוקר 26 א', שכונת פת, ירושלים 93282 • טל': 02-640-4333 • פקס: 02-640-4353
26A Berel Locker St., Pat Neighborhood, Jerusalem 93282 • Tel: (02) 640-4333 • Fax: (02) 640-4353

לימוד תורה ופרנסה

א. לימוד תורה ודאגות הפרנסה

אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי

יצאתם? חיזרו למערכתכם! הדור אזול.

איתבו תריסר ירחי שתא. אמרי: משפט רשעים בגיהנם - שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערכתכם! נפקו, כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר - הוה מסי רבי שמעון. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה. בהדי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות. אמרו ליה: הני למה לך? אמר להו: לכבוד שבת. ותיסגי לך בחד? חד כנגד זכור, וחד כנגד שמור. אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצות על ישראל! יתיב דעתייהו.

שמע רבי פנחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה, עייליה לבי בניה הוה קא אריך ליה לבישריה, חזי דהוה ביה פילי בגופיה, הוה קא בכי, וקא נתרו דמעת עיניה וקמצוחא ליה. אמר לו: אוי לי שראיתך בכך! אמר לו: אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך - לא מצאת בי כך. דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא - הוה מפרק ליה רבי פנחס בן יאיר תריסר פירוקי, לסוף כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא - הוה מפרק ליה רבי שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי" (שבת לג:).

5. "ואספת דגנך, מה תלמוד לומר, לפי שנאמר: לא ימוש ספר

התורה הזה מפיו, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: ואספת דגנך - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל.

רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישיראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: ואספת דגנך; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: ועבדת את אויבך וגו'.

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן.

1. "לא הביאן הקב"ה דרך פשוטה לארץ ישראל אלא דרך המדבר.

אמר הב"ה: אם אני מביא עכשיו את ישראל לארץ מיד מחזיקים אדם בשדהו ואדם בכרמו והם בטלים מן התורה; אלא אקיפם במדבר ארבעים שנה, שיהיו אוכלין מן ושותין מי הבאר והתורה נבללת בגופן. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושויין להם אוכלי תרומה" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויה).

2. "ר' יהושע אומר: שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים

בערבית ועוסק במלאכתו כל היום - מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. הא כיצד? היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומתכסה?! הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן; ושניים להם אוכלי תרומה"

(מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויסע פרשה ב).

3. "מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה: אני ברייה, וחברי ברייה. אני

מלאכתי בעיר, והוא מלאכתי בשדה. אני משכים למלאכתי, והוא משכים למלאכתי. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתי. ושמא תאמר: אני מרבה והוא ממעיט? שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין לבו לשמים" (ברכות יז:).

4. "אזל הוא [= רשב"י] ובריה טשו בי מדרשא. כל יומא הוה

מיייתי להו דביתיהו ריפתא וכוזא דמיא וכרכי. כי תקיף גזירתא, אמר ליה לבריה: נשים דעתן קלה עליהן, דילמא מצערי לה ומגליא לן. אזלו טשו במערתא. איתרחש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא. והווי משלחי מנייהו, והווי יתבי עד צוארייהו בחלא, כולי יומא גרסי, בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצללו, והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא ליבלו. איתבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר: מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזרתיה? נפקו. חזו אינשי דקא כרבי זורעי,

12. "אחר שיצא מבית הכנסת, ילך לבית המדרש; ויקבע עת ללמוד..."

אח"כ ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירונו על דעת קונו; ומ"מ לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו" (שו"ע או"ח קנ"ה, א-קנ"ו, א).

ב. האם מותר להתפרנס מלימוד תורה?

13. "רבי צדוק אומר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם. וכך היה הלל אומר: ודישתמש בתגא חלף; הא למדת, כל הנהגה מדברי תורה - נוטל חייו מן העולם" (אבות פ"ד מ"ה).

14. "כבר רציתי לא לדבר בזה הציווי, לפי שהוא מבואר, וליודעי גם כן שדברי בו לא יאותו לרוב הגדולים בתורה, ואולי לכולם; אבל אומר ולא אחוש, מבלי לשאת פנים למי שקדם ולא למי שנמצא."

דע, כי זה כבר אמר: אל תעשה התורה קרדום לחפור בה, כלומר: אל תחשבה כלי לפרנסה, ובאר ואמר שכל מי שיהנה בזה העולם בכבוד תורה שהוא כורת נפשו מחיי העולם הבא. והעלימו בני אדם עיניהם מזו הלשון הגלויה, והשליכוה אחרי גוום, ונתלו בפשטי מאמרים שלא הבינום - אני אבארם - והטילו להם חוקים על היחידים ועל הקהילות, ועשו את המינויים התוריים לחוק מכסים, והביאו בני אדם לסבור שטות גמורה, שזה צריך ומחויב, לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים העוסקים בתורה ותורתן אומנותן. וכל זה טעות, אין בתורה מה שיאמת אותו, ולא רגל שישען עליה בשום פנים. לפי שאנו אם נעייין בתולדות החכמים, זכרם לברכה, לא נמצא אצלם לא הטלת חובות על בני אדם, ולא קיבוץ ממון לשיבות המרוממות הנכבדות, ולא לראשי גלויות ולא לדיינין ולא למרביצי תורה ולא לאחד מן הממונים ולא לשאר האנשים... וכבר ידעת כי הלל הזקן היה חוטב, והיה חוטב עצים ולומד לפני שמעיה ואבטליון, והוא בתכלית העניות... ולא יסופק לבר דעת שאילו היה מסכים לקבל מבני דורו, לא היו מניחים אותו לחטוב עצים... וקרנא דייין בכל ארץ ישראל, והוא היה משקה שדות, וכשהיו באים בעלי הדין, היה אומר: או שתתנו לי מי שישקה במקומי כשאני מתעסק עמכם, או שתתנו לי שעור מה שאבטל מעבודתי, ואדון לכם. ולא היו ישראל בני דורם של אלו וזולתם לא אכזרים ולא שאינם גומלי חסדים, ולא מצאנו חכם מן החכמים שהיה מצבם דחוק שיגנה אנשי דורו שאינם מרחיבים לו, חלילה לה', אלא הם בעצמם היו חסידים, מאמינים באמת לעצמה, מאמינים בה' ובתורת משה, אשר בה

אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי - זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי - זו וזו לא נתקיימה בידן" (ברכות לה:).

6. "אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - קיים 'לא ימוש'; ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ. שאל בן דמה בן אחרות של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה', צא וברוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית" (מנחות צט:).

7. "רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון. וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון" (אבות פ"ב מ"ב).

8. "רבי יהודה בן בתירא אומר: מי שאין לו מלאכה לעשות, מה יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה, ילך ויתעסק בה... רבי טרפון אומר: אין אדם מת אלא מתוך הבטלה" (אבות דרבי נתן י"א, א).

9. "רבי אליעזר אומר: אפילו הכניסה לו מאה שפחות - כופה לעשות בצמר, שהבטלה מביאה לידי זימה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה - יוציא ויתן כתובתה, שהבטלה מביאה לידי שעמום" (כתובות פ"ה מ"ה).

10. "גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים; דאילו גבי ירא שמים כתיב 'אשרי איש ירא את ה'', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב 'יגיע כפיו כי תאכל אשריו וטוב לך' - אשריו בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא. ולגבי ירא שמים 'וטוב לך' לא כתיב ביה" (ברכות ח:).

11. "נכרי ועבד אין מתעסקין עמו לכל דבר, אבל קורין עליו 'הוי ארי ארי, הוי גבור'. רבי יהודה אומר: 'הוי טוב, הוי נאמן, אוכל מעמלו'. אמרו לו: אם כן, מה הנחת לכשרים?!" (שמחות פ"א ה"ח).

על פי ששכר תלמוד תורה אסור"

(תוספות כתובות קה ע"א ד"ה גוזרי).

19. "ואומר כי חובה על כל ישראל לפרנס דרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם שתורתם אומנותם כדי שלא יצטרכו להתבטל ממלאכת שמים בשביל מלאכתם וכדי שלא ידלדלו בפני עמי הארץ מפני עניים, ושינהגו בהם כבוד..."

ואחר שנתפרש כל זה יש לנו לחוש לדברי הרמב"ם ז"ל במה שכתב בזה הענין במסכת אבות בפרק בן זומא, לפי שספריו נפלו ביד כל אדם וילפי מקלקלתא ולא ילפי מתקנתא... מהנראה שהוא הפריז על מדותיו והטעה כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו, ומתוך שבא לכלל כעס בא לכלל טעות, עד שקראם משוגעים... ואם הוא ז"ל עזרו המזל להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו מפני רפואתו וחכמתו ולא נצרך ליטול פרס מהקהילות, מה יעשו הרבנים והחכמים אשר לא באו לידי מידה זו? הימותו ברעב, או יתבזו מכבודם, או יפרקו עול התורה מעל צווארם? ...!

והווי יודע שכל זה היו עושים מדרך חסידות, לקיים מה שנאמר: "יגיע כפך כי תאכל". והיה אפשר לעסוק בתורה ולעשות מלאכתן. אבל אין כל הדורות שווין בזה... ולפי שדורות הראשונים היה לבם פתוח כפתחו של אולם, כדאמרינן בפרק כיצד מעברין (נג ע"א), ואם מתבטלים מתורתם בשביל מלאכתם היו חוזרים אליה בקלות, לפיכך היו עוסקים במלאכה עראי והייתה מתברכת וגם היו עוסקים במלאכה קלה כגון תפירה דאבא חנן בפרקא דחסידי (כג ע"ב) וכיוצא בה, כדי שלא יתבטלו מתורתם ללמוד אותה מלאכה. אבל האידינא דשכיח שר שכחה ואנו כמלא נקב מחט סדקית ואמרינן בתמורה (יד ע"ב): משום הכי נכתבו הלכות משום עת לעשות לה', ואם יתעסק אדם במלאכה אינו רואה סימן ברכה במשנתו, הלכך מצאו היתר חכמי הזמן להגות יומם ולילה בתורה ולספק מורי הוראות בישראל ולהיות ניזונין מהציבור; וזו חסידות גמורה לפי הדורות...

אני אומר שיש בזה ב' דברים: הא' הנאה בכבוד תורה, והשני השתמשות בכתרה של תורה. וההנאה בכבוד תורה אינו בחומר זה שיהא נעקר מן העולם כמו ההשתמשות בכתרה של תורה, אבל הוא היתר גמור, אלא שמדרכי החסידות יש נמנעין מזה... וענין ההשתמשות בכתרה של תורה שהוא אסור הוא על שני פנים. האחד מי שעוסק בתורה שלא לשמה, ותחילת התעסקותו בה לא היה אלא כדי לעשות ממנה אומנות לחיות, והרי זה משתמש בכתרה של תורה לצרכו לא לצרכה, והרי הוא עושה כתר הקדש תשמיש של חול, ולא הפריש בינו ובין קרדום שהוא משתמש בו... אבל אם אחר שזכה לכתרה של תורה הוא

הזכייה בעולם הבא, ולא יתירו לעצמם זה, ויסברו שהוא חילול השם אצל ההמון, לפי שהם יחשבו התורה למלאכה מן המלאכות אשר מתפרנסים בהן, ותתבזה אצלם, ויהיה עושה זה 'דבר ה' בזה' (פירוש הרמב"ם שם).

15. "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה - הרי זה חילל את השם וכוזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה, אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם, ועוד צוו ואמרו: אל תעשה עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צוו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות.

מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומידת חסידים הראשונים היא, וכוזה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא" (רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ג', י-א).

16. "דאפילו במקום שנטלין שכר, על המקרא שרי למשקל, על המדרש לא שרי למשקל. מאי שנא מדרש דלא? דכתיב: 'ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם', וכתוב: 'ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' - מה אני בחנם אף אתם נמי בחנם; מקרא נמי בחנם! רב אמר: שכר שימור, ורבי יוחנן אמר: שכר פיסוק טעמים" (גדרים לז ע"א).

17. "קרנא הוה שקיל איסתירא מזכאי ואיסתירא מחייב, ודאין להו דינא... והתנן: הנוטל שכר לדון - דיניו בטלין! הני מילי אגר דינא, קרנא אגר בטילא הוה שקיל. ואגר בטילא מי שרי? ...הני מילי בטילא דלא מוכחא, קרנא בטילא דמוכחא הוה שקיל, דהוה תהי באמברא דחמרא ויהבי ליה זוזא. כי הא דרב הונא, כי הוה אתי דינא לקמיה, אמר להו: הבו לי גברא דדלי לי בחריקאי, ואידון לכו דינא" (כתובות קה ע"א).

18. "גוזרי גזירות שבירושלים היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה - הא דלא פריך הכא והיכי עבדי הכי... כדפריך עליה דקרנא, אומר ר"ת משום דלא אסור אלא מבעלי דינים, אבל הכא משל צבור. ורבי מפרש דהכא לאו בתורת שכר היו נוטלין, אלא הכא כל שעה היו יושבין בדין ולא היו עוסקין בשום מלאכה ולא היה להם במה להתפרנס והיה מוטל על הצבור לפרנסן; אבל קרנא אקראי בעלמא היה יושב ולא היה לו ליטול שכר. ומהאי טעמא נמי אתי שפיר הא דקאמר לקמן (דף קו.) מלמדי הלכות שחיטה והלכות קמיצה היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה; אף

מתכבד ומתגדל בו, אין זה בכלל משתמש בכתרה של תורה...
שמותו להתכבד בעטרה של תורה אחר שזכה לה, ובני אדם ג"כ
חייבין לכבדו בשביל אותה עטרה, דכתיב: 'מפני שיבה תקום'
וגו', ואינו אסור לחכם ליטול אותו כבוד, כן הוא לעניין
הקרדום: שאם זכה לתורה בני אדם חייבין לגדלו משלהם
בשבילה ולעשות מלאכתו ולמטרח בריפתיה, ולו אינו אסור
ליטול" (שו"ת תשב"ץ ח"א סימן קמב-קמז).

זאת תורת ההסדר / הרב אהרן ליכטנשטיין

א. היתרונות והקשיים שבהסדר

עם הגיעו לגיל הצבא, ניצב בחור ישראלי בעל רקע
תורני בפני שלש ברירות עיקריות. הוא יכול, כרוב
עמיתיו, להתגייס ולשרת לפחות שלש שנים - אם מיד,
ואם אחרי שנת הכשרה במכינה קדם-צבאית. לחילופין -
ובמקביל לנהוג ברוב מדינות המערב כיום - הוא יכול
לפטור עצמו משירות לחלוטין על ידי לימוד בישיבה
אשר תלמידיה מוגדרים כמי שתורתם אומנותם.
שלישית, הוא יכול להצטרף לשיבת הסדר ולשהות
במחיצתה, לפחות כחמש שנים, במסגרת תכנית אשר
תשלב ספרא וסייפא. במקרה זה, הוא ילמד בהיקף מלא
בהיותו בישיבה - דרך כלל, המימד הצבאי אינו בא לידי
ביטוי בין כתליה - אך הוא ייעדר הימנה, גם בתנאי
שלום, למשך כששה-עשר חודש (ואם הוא קצין, להרבה
יותר), לשם אימון ופעילות מבצעית [1].

מתוך שלש הברירות, זו של הסדר הינה, במובן אחד,
הקלה. ברם לאמיתו של דבר, היא גם הקשה שבהן. מצד
אחד, היתרונות, מנקודת ראותו של הבחור הדואג
לנוחותו, שקופים למדי: ראשית, השרות הפעיל קצר
יותר. הסדר'ניק אמנם משתעבד לחמש שנים אך הוא
ילבש מדים פחות משנה וחצי, אלא אם כן הוא יינס
למסלול הקצונה. אך בעיקר, ההסדר מספק מסגרת
נוחה להגשמת שני חיובים שונים ובמידה אף סותרים.
הוא מאפשר לתלמיד, מוסרית ופסיכולוגית גם יחד,
להשקיע את מצפוניו, הן הדתי והן הלאומי, על ידי
השתתפותו בנטל הבטחון הכללי ללא ניתוק מבית יוצר
תורני. חברתית - ולזה יש כמובן אף השלכות דתיות -
ההסדר מציע לחייל תנאים רצויים היות והוא דרך כלל
משתלב ביחידות בהן, במידה זו או אחרת, קיים ריכוז
של בני ישיבות. ובנוסף לזה, ההסדר מאפשר לו,
מעשית, לשמור על אופציות לימודיות ומעשיות לקראת
העתיד. בניגוד לעמיתו בישיבות אחרות, הסדר'ניק
רשאי, עם תום תקופת חיובו למסגרת, לבחור בכל
מסלול לימוד או תעסוקה במרחבי החברה הישראלית.

ב. האתגר שבהסדר

השיקולים האלה בחלקם, לגיטימיים ואפילו חשובים.
אך במבט אידיאלי ואידיאולוגי, לא הם המהווים לב
ההסדר. לאשורו, הסדר הוא אתגר יותר מאשר
הזדמנות; וכדי להתבונן במיטבו עלינו להתמקד בקושי,
ואפילו מתח, ולא בנוחיות. אופטימלית, ההסדר אינו
מציע רק חממה דתית עבור החוששים ממשבי חיי צבא
שיגרתיים - אם כי, אגב אורחא, הוא דרך כלל, גם
מספק, חלקית, צורך זה. ההסדר במיטבו שואף למשוך
ולפתח בני תורה בעלי רצון עז ומקיף להיות תלמידי
חכמים, אך המרגישים בו-זמנית חייבים - מוסרית
והלכתית - לעזור להגן על עמם ומולדתם; הרואים
במחויבותם הכפולה, בהתחשב באילוצים ההיסטוריים
של מקומם ושעתם, זכות וחובה גם יחד; האוהבים,
בהשוואה לעמיתיהם השוללים את ההסדר, לא את
התורה פחות אלא את כנסת ישראל יותר. הוא נועד
לקיים מערכת בה תלמידים יכולים להתמקד
בהתפתחותם האישית הרוחנית והלימודית תוך כדי
היענותם לקריאה לשירות ציבורי, ובכך לטפח קיום
יהודי משולב ושלם.

מבחינה זו, ישיבות ההסדר שונות, מהותית ועקרונית,
מן המכינות הקדם-צבאיות. ההבדל אינו מצטמצם
לפרופורציות אחרות בחלוקת זמן ומאמץ; הוא נוגע
לאופיות היעדים וביצועם. מכינה - כשמה, כן היא. היא
מיועדת לשמור על זיקתו של חניך לעולם קדשי מורשת
ישראל ועל זהותו כיהודי מאמין ושומר מצוה; והיא
שואפת, רוחנית ומעשית, לצייד אותו בחוסן הנדרש
כדי להחזיק מעמד כחייל דתי. ביחס לרבים, זוכות
המכינות להגשים משימה זו בהצלחה; וברור שעבור
תרומתן להשגת יעדים ערכיים ולאומיים - במיוחד לגבי
פלג האוכלוסיה שעם סיום התיכון אינו יכול או רוצה
להמשיך חיבורו לבית מדרש לטווח משמעותי - ראיות
המכינות להוקרה והערכה. ברם, עבור ציבור שוחרי
התורה, רווי רצון וכושר לעסוק בה ולהתעצם בלימודה
ויישומה, ישיבות הסדר, כבני רשף, מגביהות עוף. הן
אמנם גורסות כי גם כדי להבטיח החזקת הכיפה על
הראש, רצוי להעמיק, לימודית ורוחנית, בטיפוח הראש
והאדם שמתחת לכיפה. ברם, הן מתרכזות בטיפוח זה,
בבניית אישיותו של בן תורה, כערך עצמאי. לדידן, עם
כל החשיבות של העניין, אין להסתפק במועט של
שמירה על הקיים של רמת הזיקה לתורה ויראת שמים
אליה הגיע בחור בגיל תשע-עשרה. הדגש הינו, אם כן,
על צמיחה והתפתחות - הן למען עתיד הבחור עצמו,
והן למען תרומתו, ולו כבעל בית, לחוסנה הערכי
והרוחני של המדינה. ומכאן, השוני במבנה
ובקונספציה. בהיות שבמכינות אף הפרק התורני דרך
כלל נתפס - ובמידה, מתגשם - כהכשרה לקראת הצבא,
ומתבצע בצילו, בישיבות הסדר אף הפרק הצבאי נתפס
כפן של מסכת תורנית אורגנית אשר במסגרתה, תוך
כדי שמירת קשר עם הישיבה במהלך השירות, התלמיד-
החייל מושרש.

ג. השירות הצבאי - הכרח שהוא חובת השעה

אמנם, אין שני היבטי ההסדר, הרוחני והצבאי, שווים.
בכורת הראשון משתקפת בחלוקת הזמן. אך היא
נזקקת בעיקר למישור הערכי, בו יתכן ששני גורמים
יהיו נחוצים והכרחיים באותה מידה ואף על פי כן
שונים למדי בערכם. כשהמשנה אמרה (אבות ג', יז):
"אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח", היא

הן את בני הישיבות והן את הנלחמים לצידם בשדה הקרב. ברם, חשוב להדגיש כי מנקודת מבט תורנית הצדקת השירות המקוצר אינה מושתתת בלעדית או אפילו בעיקר על המרצת אומץ. היא מעורה בערך המהותי והאין סופי של תורה כשלעצמה - ואדרבה, באמונה ובתקוה שהיא מקרבת אותנו להגשמת חזון הנביא: "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צ- באות".

ה. העם וצה"ל זקוקים להסדר

הטיעון למען ההסדר בנוי, אם כן, על כמה הנחות פשוטות. ראשית, בשנות עיצובו שלאחר התיכון, על בן תורה להיות מושרש לעומק באוירה תורנית מובהקת, הן למען התפתחותו הרוחנית האישית והן למען עתיד עם הזקוק, כלאויר לנשימה, לתשתית ערכית נרחבת ולמנהיגות רוחנית כאחת. שנית, ההגנה על מדינת ישראל היא חובה מוסרית והלכתית ברורה - אם מפני שלהשקפתנו לידתה היתה מאורע היסטורי ממדרגה ראשונה ושמירתה בעלת משמעות רוחנית רבה, ואם מפני שגם ללא מימד זה קיומם הפיסי של מליוני תושביה מונח על כף המאזנים [3]. שלישית, לאור צרכיה הצבאיים הנוכחים - ואת אלה אמנם יש לבדוק מחדש לפרקים - בני ישיבה חייבים להשתתף בהגנתה, הן על ידי אימוץ יסודי ומתקדם, המכשירם להשתלב במערך המלואים לקראת אפשרות של מלחמה, חס ושלום, והן על ידי שירות מבצעי גם בתקופות שלום מתוח.

הצורך בהשתתפות כזו מושתתת על כמה גורמים. החשוב שבהם, כמובן, הוא העובדה שבמקרה מלחמה צה"ל עלול להיזקק לכל חייל שיוכל לתרום. שמא יתקבל הרושם שמספר ההסדר'ניקים נטול חשיבות צבאית, יש לציין כי אף שאמנם לא מדובר בהמון ממש, הרי ציבור התלמידים הרשומים כיום בהסדר, שלא לדבר על בוגרים שעברו למערך המלואים, מסוגל לאייש כמה מאות טנקים ו/או כמה גדודי חי"ר - לכל הדעות, סכום שאינו מבוטל. גורם זה נוגע להכשרה יותר מאשר לשירות בעיתות שלום; אך גם לגביו, יושר בסיסי ורגש כבוד עצמי מחייבים שהקהילה התורנית תטה שכם אף אם תרומתה זעירה משל אחרים.

ו. מניעת מלחמה

1. בן-תורה חייב גם במניעת מלחמה

התפיסה - המקובלת על ידי רבים באחת הישיבות ובנותיה - שעל בני תורה להכשיר עצמם לקראת מלחמה אפשרית אך שהם פטורים מלמונעה, מתעלמת מערך מנע. במישור הסיוע לזולת, כמוהו כסיעוד - הלכתית ומוסרית. מצות השבת אבידה כוללת מניעתה:

"הרואה מים שוטפין ובאין להשחית בנין חבירו או שדהו חייב לגדור בפניהם ולמנעם, שנאמר: לכל אבדת אחיך - לרבות אבדת קרקעך" [4].

ודאי לא התכוונה להעניק מעמד שווה לשניהם. היא רק קבעה כי, מעשית, לא ניתן לוותר על אחד מהם, אם כי מבחינה ערכית וטיליאולוגית, קמח קיים למען תורה ולא להיפך. "צריך לאכול כדי לחיות ולא לחיות כדי לאכול", מדקלם אחד מדמויות מולייר; והוא הדין בהסדר. מעבר לפן פיקוח נפש כשלעצמו, הישיבה מחייבת שרות צבאי כאמצעי למטרה: החזקת והעשרת חי הרוח של הפרט והכלל, הגשמת החזון הדתי והמוסרי הנשגב המהווה ייעודנו הלאומי; וכל השאר טפל לחלוטין. אין אדם אחראי הקשור בישיבת הסדר המצדד בשירות צבאי כשלעצמו. אנחנו דוחים כל שמץ של מיליטריזם, ורוחקים שנות אור מתפיסת אפלטון כי משמעת חי צבא הינה מרכיב נחוץ של חינוך אידיאלי. לא פחות מאשר כל יהודי, ההסדר'ניק הטיפוסי נכסף לשלום, משתוקק ליום בו יוכל לפשוט מדיו, לפרוק נשקו, ולהתמסר בכל מרצו לתורה. אך בינתיים, היות ואינו מטפח אשליות והזיות, הוא וכליו נמצאים בכוננות.

במובן אחד, אם כן, ההסדר נעוץ לא בבחירה אלא בהכרח. הוא, אם נרצה, בדיעבד - תגובה למציאות הפוליטית הכפויה עלינו על ידי אויבינו. אך במובן שני הוא בהחלט לכתחילה - ברירה חופשית המעורה בהכרעה הלכתית ומוסרית. אין אנו - לפחות, בישיבת הר עציין - מצדדים בהסדר כאלטרנטיבה משנית עבור נחשלים שאינם מוכנים או מסוגלים לקבל עול תלמוד תורה בלעדי. אנו מצדדים בו מתוך שיכנוע שבהתחשב בנסיבותינו - מי יתן והיו שפירות יותר - שרות צבאי הוא מצוה ואף מצוה חשובה [2]. בלי להטיל דופי במסירותם או במוסריותם של החולקים עלינו, אנו גורסים כי עבור רוב רובם של בני תורה כיום, תרומה להגנת העם היא בגדר חובת השעה.

ד. ההצדקה לשירות הצבאי המקוצר

המונח "הסדר", במידה ונודף הימנו ריח עיסקה בין יריבים, מטעה. ההסדר אינו פרי פשרה בין ראשי ישיבה למשרד הבטחון. הוא מהווה פשרה עם המציאות. ברור שלפרקים אנו מתווכחים עם המפקדים אודות פרטים ולא תמיד הם מעריכים מספיק את בכורת הגורם הרוחני, אך החרדה הבסיסית לבטחון היא שלנו לא פחות משלהם.

כמובן, חרדה זו חייבת לעמוד מול אחרות. כנסת ישראל זקוקה לא רק לבטחון אלא לרוחניות - ובסופו של דבר, לראשון למען השנית. כל המסוגל, בגין ידע ושאר רוח, לשמור על חזונו המוסרי ומורשתנו הרוחנית ולהעשירם, תורם לאין ערוך לאיכות חיינו הלאומיים; ויש להתחשב בכך בקביעת סדר עדיפויות אישי או ציבורי. ובכן, אם כי, בעולם ישיבות ההסדר, אנו גורסים כי מן הראוי שאימון צבאי ושירות מילואים בהמשך יהיו נחלת כמעט כל בחור בישראל - לכל היותר, יש לייעד התמחות רוחנית לאליטה אצילה - משך הפעילות המבצעית של בני תורה צריך להיות קצר משל עמיתיהם שאינם מוכנים או מסוגלים להעלות תרומה מקבילה. יש לציין כי המימסד הצבאי דרך כלל מבין זאת. מפקדים זוטרים, חדורי דאגה מתמדת להחזקת חיילים טובים ביחידותיהם, מתאוננים לא פעם על האפליה שבקיצור שירות תלמידי ישיבות. אך בכיריהם, המודעים יותר למצב הכללי ולטווח הארוך, מכירים בערך המימד הרוחני שבהסדר כמחשל ומרומם,

ואם באבידת ממונו כך, באבידת גופו לא כל שכן [5]. במקביל, מפורסמים דברי הרמב"ם לגבי הנשגבה שבשמונה מעלות הצדקה:

"מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך".

וכל זה אף כשאין "הנותן" מתחסר אגורה שחוקה.

2. משימת המניעה אינה יכולה להעשות בידי אחרים

יתכן שתפיסה זו - ביטויה המעשי הוא מסלול של כחצי שנת אימון ללא שירות בעקבותיו (פרט למלחמה) - בנויה על ההנחה שמשימת המניעה אפשר להטילה על אחרים; או, כפי שמתבטאים כמה, שכל עוד יהא מי שמשוטט ברחוב או עובד במפעל אזרחי, אין הצדקה לשליפת בחורים מבית המדרש. ברור שגישה זו אינה נטולת יסוד, שכן כבר קבעו חז"ל שבכל החלטה לגבי דחיית תלמוד תורה מפני מצוה, אפשרות עשייתה על ידי אחרים הינה גורם מכריע:

"הדר יתבי וקא מבעי להו : כתיב יקרה היא מפנינים וכל חפצך לא ישוו בה, הא חפצי שמים ישוו בה. וכתבי כל חפצים לא ישוו בה, דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה. כאן במצוה שאפשר לעשותה על יד אחרים, כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים" [6].

אך אפשרות זו צריכה להיות מעשית ולא רק תיאורטית: לא ניתן להעריכה בלי שנכונותם של האחרים למלא את החסר תובא בחשבון. האמנם פשוט שמותר לי, במישרין או בעקיפין, להעמיס על חברי נטל משותף מפני שאני שואף ללמוד? [7] יתירה מזו, לבעייה מימד שונה לחלוטין כשמדובר לא רק על חלוקת זמן ומאמץ אלא על סכנה; ולצערנו, היבט זה קיים אף בעידן רגייעה.

ובכן, בבואנו לקבוע משך שירות בתקופת שלום, אנו נאלצים שוב לאזן צרכים ציבוריים סותרים - וזה אמנם יסוד קיצור השירות הפעיל במסגרת ההסדר. אך עלינו להבהיר כי המושג "אפשר לעשותה" אינו מעניק הצדקה לפטור אוטומטי ומחלט. העוסק באיזון כזה ומסיק כי חובו הצבאי בעידן שלום הוא אפס, רשאי כמוכן לדגול בעמדתו. אך לדידי, לרעיון מדינה ובטחונה בבחינת נהמא דכיסופא אין קסם מוסרי.

ז. ההימנעות משירות צבאי גובלת בחילול השם

פרט למומנט המוסרי, עבור רבים יש בשירות אף נימה של אינטרס אישי - ולא רק מפני שסוף סוף על מולדתנו

אנו מגינים. שירות מאפשר לחייל להשתחרר מייסור הטפיל, אם מוסריים ואם פסיכולוגיים, והוא מאפשר לציבור הדתי כולו להימנע ממציאות וכתם הפרזיטיות. הוא בונה אופי אישי מאן, ופותח נתיבי השפעה מאידך גיסא על ידי עיצוב מנהיגים פוטנציאליים הרגישים לדופק וחויית בני ארצם. אמנם אסור שסיכוי ביקורת חילונית יהווה באורח שיגרת הגורם המכריע בהתוויית מדיניות דתית, אך גם לא ניתן להתעלם ממנו לחלוטין. חז"ל, בכל אופן, לא התייחסו לחילול השם ולקידוש השם בשיויון נפש.

ח. הקשיים שבביצוע ההסדר

1. שילוב התלמוד והמעשה

אם המסכת הרעיונית עליה ההסדר מושתת פשוטה יחסית, ביצועו רחוק מזה. בפתח הדברים תיארתי את ההסדר כקשה שבאופציות העומדות בפני בחור בגיל צבא; ואמנם עבור המתייחס לענין ברצינות גמורה, כך המצב. הקושי אינו מקרי, אדרבה הוא נעוץ בעצם מהות ומבנה הסדר; והוא משולש. ראשית, קיימת בעיית ההתמסרות הכפולה כשלעצמה - סכנת אבדן מוטיבציה ותאוצה, ופיצול זמן, מרץ, ותשומת לב המעורים בשילוב תלמוד תורה עם משימה אחרת, איזו שתהא, אם לימודית ואם עיסוקית. מנקודת ראות זו, שאלת ההסדר מתמזגת עם בעייה הרבה יותר נרחבת - יחס תלמוד ומעשה, תורה ודרך ארץ, קודש וחול; ומתוך כך, אין היא נתונה לפתרון קל וחלק - "דרבי שמעון בר יוחאי אמר", אומר הירושלמי בברכות (פ"א ה"ב): "אלו היונא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהבת תורה לישראל, היונא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבר נש תרין פומין - חד דהוי לעי באורייתא, וחד דעבד ליה כל צורכיה". למשאלה זו מצטרפים מעומקא דליבא, הסדרניקים ורבותיהם, אך היא נשארת משאלה.

2. סגנונות חיים מנוגדים

ברם, ביחס להסדר, ספציפית, קיימת בעייה נוספת: עימות ערכים, סגנון חיים, ותחושה של סתירה שבין בית המדרש לבין בסיס טירונות, במיוחד בצבא שהינו ברובו המכריע חילוני. הסכנה איננה כל כך שתלמידים יתפקדו ו/או יפרקו עול תורה ומצוות. אשר לנקודה זו, הישגי ישיבות הסדר הם לפחות ברמת קודמותיהן, הישיבות המזרח אירופאיות הקלסיות. הסכנה העיקרית היא של שחיקה - אבדן עדינות ואצילות והקהיית רגישות מוסרית ודתית, העלולים לנבוע מחשיפה להיבטים המוחספסים של קיום, המסוגל לגמד את המימד האנושי והרוחני שבאדם [8].

כבר הרמב"ן ציין, שתכונות התקיפות והגבריות שכל כך מושרשות בחיי צבא נוגדות, מטבען, את המשמעת התורנית הרוחנית. בבארו את הפסוק: "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג,י), מעיר הרמב"ן:

"והנכון בעיני בענין המצוה הזאת כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה ויגזלו ויחמסו, ולא

יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה. הישר בבני האדם
בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב.
ועל כן הזהיר בו הכתוב: ונשמרת מכל דבר רע'.

מצבים פחות חמורים ממלחמה מאיימים פחות, אך גם
הם יכולים להטביע את חותמם. כמשתמע, כמובן,
מלשון הפסוק והרמב"ן, ניתן להתגבר על הקושי; אך יש
צורך בשמירה כנה ומודעת.

3. נאמנות כפולה

ברם, דומני שהקושי החריף ביותר מתייחס לא להיבטים
המעשיים של פיצול מאמץ ולא להתמודדות עם סכנת
השפעה שלילית. הוא מתייחס לעצם מהות ההסדר -
לקיום איזון עדין, מוסרי ואידיאולוגי כאחד, בין שני
מרכיביו. המדובר בעימות של אהבות, לא רק של
מלאכות. במישור אחד, אין זו אלא בעיית הציונות
הדתית ביתר חריפות. הרי שמצד אחד, ישיבת הסדר
חותרת להחדיר נאמנות עמוקה למדינת ישראל; ואילו
מצד שני, היא משרישה תפיסות וערכים רוחניים
האמורים לשמש בסיס לביקורת נוקבת ויסודית של
מדינה וחברה הנוטה אחרי החילוניות. אך הבעייה
מקבלת מימד נוסף כשנאמנות זו כוללת את הנכונות
להילחם ולמות. יתירה מזו, היא מעוררת, במפלס שני,
מכלול בעיות הקשורות ספציפית בתלמיד-חייל
כשלעצמו. מצד אחד, ככל ישיבה, ישיבת הסדר
מתאמצת להקנות אהבת תורה מקיפה ועמוקה עד כדי
הפיכת הניתוק הממושך הימנה לכאוב - והיא דורשת
ניתוק כזה. ומאידך גיסא, היא דוגלת בשירות לאומי גם
במחיר האטת ואפילו צמצום ההתפתחות האישית -
ואף על פי כן פוקדת על תלמידיה לשרת די פחות
מעמיתיהם במגזרים אחרים.

ט. פתרון הבעיות - איזון ערכים

הסתירות המדומות האלה - והן אינן לגמרי מדומות -
הן פרי מאמץ יסודי להשלים בין חיובים ותביעות
סותרים על ידי השכנת איזון מסויים: איזון אשר ייצור
תלמיד השואף לאיצטלא דרבנן שגם משרת, חייל שגם
לומד; איזון הרואה בשירות הצבאי קרבן רוחני - אין
אנו רוצים שתלמידינו יהיו אדישים להפסדם - אך
המחייב אותו; איזון המעודד תלמיד להצטיין בצבא, אך
מכתיב שובו לבית המדרש בעוד הצטיינות זו טרם
יושמה - או אפילו הושגה - בשלימות. מנקודת ראות
הישיבה, הניגודים האלה מוצדקים לחלוטין. ולא עוד,
אלא שהם מהווים לב ליבו של ההסדר כמערכת
מורכבת ורגישה. אך שמירת איזון זה, על כל גווניו
העדינים, מצריך הליכה על שביל צר - לעתים, אף על
חבל דק; וכאן טמון הקושי הראשוני, קיומי ולא מעשי,
שבהסדר. אין לתמוה, אם כך, על שרבים מגשימים את
יעדיו חלקית. אך את ההסדר בטהרו ובמיטבו ניתן
לראות באלה אשר מצליחים להשיג את האיזון בכל
מורכבותו - באלה אשר, חרף הקושי, שלמים עם עצמם
ועם ייעודם. והמראה מרשים ומרומם.

בעיות אלה בהחלט קיימות, והן מציבות בפנינו אתגר
חינוכי רציני; ואם כי ניתן להתגבר עליהן - תולדות
ישיבות ההסדר ורבים מצאצאיהן מעידות על כך - כל
התעלמות מהן מסוכנת. אדרבה, דוקא מחייבי ישיבות

ההסדר, מחנכיהן המתמודדים חדשים לבקרים עם
דרישותינו המורכבות, הם המכירים מקרוב ולעומק את
בעיות המוסד. כלום אנחנו זקוקים למבקרים
המנותקים לחלוטין מהווי הצבא - ובמידה, אף
מהמדינה - שיסבירו לנו מידת ורצינות הקושי
שבמערכת? את היקף ומשמעות המחיר הלימודי
המתבקש הימנה?

י. שרשי ההסדר - בראשית האומה

ואף על פי כן - אם כי מאות ואלפי שנות גלות נטו
להאפיל על העובדה - ההסדר הוא הדרך היהודית
המסורתית והמקורית. מה היו מערכות משה רבינו,
יהושע בן נון, דוד המלך, רבי עקיבא - כפי שחז"ל תפסו
ותיארו אותן - אם לא ישיבות הסדר? יש להניח שצורת
שילוב שירות צבאי עם תלמוד תורה היתה שונה
משלנו. חז"ל מציינים כי יהושע ננזף על ידי מלאך ה'
בגלל ביטול תלמוד תורה דרבים לערב אחד: "אמר לו:
אמש בטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו בטלתם
תלמוד תורה" (מגילה ג,א), ולצערנו, אנו, כצבא, עדיין
רחוקים מרמה זו; אך העקרון זהה.

אמנם לדעת הרמב"ן, שרשי ההסדר נעוצים בראשית
האומה ממש. בהסבירו למה אבימלך לחץ על יצחק
לכרות עמו ברית, הוא משער:

"ויתכן שהיה אברהם גדול מאד ורב כח, שהיו בביתו
שלוש מאות איש שולף חרב ולו בעלי ברית רבים, והוא
גם בן חיל אשר לבו כלב אריה ורדף ארבעה מלכים
גבורים מאד ונצחם. וכאשר ראו הצלחתו כי הוא מאת
האלקים פחד ממנו מלך פלשתים פן יכבוש ממנו
מלכותו... וכמעשה אבות עשו בנים, כי היה יצחק גדול
כאביו, ופחד המלך פן ילחם בו בגרשו אותו מארצו"
(בראשית כו, כט).

תיאור האבות בעלי לב האריה ותלמידיהם שולפי החרב
יצטייר כמוזר אצל רבים. אם כי אנחנו לא ששים
להודות בכך, אף לעולם התורה יש אופנות משלו,
ואופנת הרמב"ן על בראשית - הרמב"ן ככתבו, הנקרא
בכנות, ומובן ללא סרק וללא סייג - היא כרגע בשפל
[\[9\]](#). אך עובדה אינה זזה ממקומה: המסורת היסודית
היא הסדר.

יא. השירות הצבאי - גמילות חסדים

1. החיוב לעסוק בתורה ובגמילות חסדים

את הסיבה ניתן להגדיר בפשטות. הנימוק ההלכתי
להסדר אינו מבוסס, כפי שרבים טועים, אך ורק על
מצות מלחמת עזרת ישראל מיד צר. אילו כך היו פני
הדברים, ודאי היה מקום לבעל דין לטעון שמבחינה
הלכתית ששה עשר חודש בצבא הינם מחיר גבוה מדי
עבור קיום מצוה בודדת. לאמיתו של דבר, הנימוק
מושתת על:

א. הצורך הפשוט להישאר, ולהשאיר אחרים, בחיים.

החומות האמיתיים, ומכאן שכל פגיעה בשלימות מערערת את הבטחון הלאומי.

ב. העובדה כי בנסיבותינו שירות צבאי הוא הביטוי המובהק לערך הרבה יותר מקיף: גמילות חסדים.

יב. ההתמודדות עם טיעוני הבקורת

1. שוללי ערך המדינה

ברור שטיעונים אלה מעוררים מכלול סבוך של נושאים הלכתיים, מוסריים והשקפתיים, אשר לגביהם יש לי כמובן דעות מסויימות. אך כרגע אין ברצוני להתנח. אלו עניינים אשר ביחס אליהם בני תורה מתוך כבוד ואמיתיים יכולים לנהל מחלוקת לשם שמים מתוך כבוד הדדי, ואין לי, חס ושלום, מגמה לזלזל בשוללים את עמדותי. אני רק רוצה לקבוע כי עבור השואף להיות תלמיד חכם בארץ כיום, מסלול ההסדר הוא לא פחות רצוי ולגיטימי מאשר כל נתיב אחר. לדעתי, הוא הרבה מעבר לזה; אך ודאי לא פחות.

נוכל להדגיש את הנקודה אם נעיף מבט קצר לעבר המקורות העיקריים המצוטטים בהתמדה על ידי שוללי ההסדר. כמובן, המתנגדים לו מפני שאינם מכירים בערך המדינה מצד אחד, וסבורים, מצד שני, כי פירוקה לא יסכן את תושביה, אינם צריכים לשוטט למצוא הוכחות. לאור הנחותיהם, הם יכולים להסתמך על שפע מקורות המבליטים ערך תלמוד תורה ומתריעים נגד בזבוז זמן למען מטרות שוליות. אך אני מאד מקווה כי, בין מבקרינו, דעה זו היא נחלת מיעוט קטן ואולי אף זעום; ואני מעדיף להתייחס לעמדת המכירים בערך המדינה - וממילא, בערך צבאה - ואשר למולם ניצבת שאלת השירות הצבאי כדוגמת הכרעה קשה ולעתים אף כאובה בין ערכים סותרים. במידה רבה - ואני, בכל אופן, איני רואה בזה שמץ פסול - הענקת עדיפות נובעת, בסופו של דבר, ממידת החשיבות המיוחסת למישורים שונים, היות וזו המכתיבה את הנכונות לקבלת סיכונים למיניהם; ובמקרה דנו, כפי שכבר הערתי, זו פונקציה של שאלה הרבה יותר מקיפה: יחס תלמוד תורה לשאר תחומי החיים. אף על פי כן, חלק משמעותי של הדיון בסוגייתנו מתמקד, ובצדק, במקורות מחייבים ומוסמכים - אשר, לגבי עמדה זו, צריכים כמובן להיות כאלה שאינם עוסקים בשבח תלמוד תורה גרידא, אלא מתייחסים לבעיית התנגשות חובות וערכים במישור; וברצוני לדון בקיצור בחשובים שבהם.

2. רבנן לא צריכי נטירותא

רובם דברי מחשבה ואגדה, אך מקור אחד הלכתי צרוף, ובו רצוי לפתוח. הגמרא בבבא בתרא (ז,ב) מוסרת:

"רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן (רש"י - הטייל יציאת חומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם). אמר ליה ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא, דכתיב אספרם מחול ירבון. אספרם למאן וכו', אלא הכי קאמר: אספרם למעשיהם של צדיקים מחול ירבון. וקל וחומר, ומה חול שמועט מגין על הים, מעשיהם של צדיקים שהם מרובים לא כל שכן שמגינים עליהם. כי אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מאי טעמא לא

גורם זה, אשר שמעון הצדיק הגדירו (אבות א,ב) כאחד משלשה דברים שעליהם העולם עומד, הוא יסוד כל מוסר חברתי תורני, והגשמתו, אף על חשבון טיפוח חד-גווי של גדלות בתורה, הוא הכרחי. דברי הגמרא בעבודה זרה (יז,ב) ברורים ונוקבים בנידון:

"תנו רבנן: כשנתפסו רבי אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון, אמר לו רבי אלעזר בן פרטא לרבי חנינא בו תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד. אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. אמר לו רבי חנינא: אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצול. אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול. שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד. וכדרב הונא, דאמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו א-לוה, שנאמר וימים רבים לישראל ללא א-להי אמת וגו'. מאי ללא א-להי אמת, שכל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו א-לוה" [\[10\]](#)

במקביל, המדרש בקהלת רבה (ז,ד) ממקד את כפירת נבל ("אמר נבל בלבו אין א-להים") בניתוק מחסד: "ללמדך שכל הכופר בגמילות חסדים כאילו כופר בעיקר". והגמרא בראש השנה (יח,א) קובעת כי אף כי הן רבה והן אביי, חרף היותם מצאצאיו של עלי, הצליחו להתגבר על גזר הדין שנגזר על ביתו, שכן "בזבח ובמנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים", גורלם התפצל: "רבה ואביי מדבית עלי קאתו, רבה דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי שעסק בתורה ובגמילות חסדים חיה שיתין שנין". ברור שרבה לא התעלם מגמילות חסדים לחלוטין, ופשר הדברים שהוא לא עסק בהיקף הדרוש; ובמקביל למסקנת הסוגיא בעבודה זרה לגבי רבי חנינא בן תרדיון: "מיעבד עבד, כדבעי ליה לא עבד".

2. טיעוני המצדדים בעיסוק בתורה בלבד

ובכן, כאשר, כבארץ ישראל בת זמננו, החסד המובהק ביותר הוא הגנת עצם חיי הזולת, המסקנות לגבי חינוך ושיבת צריכות להיות ברורות. מה שלא פחות ברור הוא שלא כל אחד מסיקן - וזאת מכמה סיבות. יש - נקווה שאינם רבים - שפשוט נטולי כל זיקה למדינה. מהם אפילו דוגלים בהזייה הפשטנית שניתן, כפי שהתבטא ראש ישיבה אחד, להמשיך בעסק התורני כרגיל גם כשדגל פלשתינאי מתנוסס מתורן הגג. אחרים חשים שהמחיר הרוחני, אישי וצבורי גם יחד, שההסדר תובע הוא גבוה מדי; ובעיקר, שמנהיגות תורנית ממדרגה ראשונה יכולה להתפתח אך ורק במסגרת חד-גונית של ישיבה "צרופה". עוד אחרים טוענים, שמזוית אמונה ובטחון בקדוש ברוך הוא, הישיבות הן שומרי

תימה ליה מהא, אני חומה ושדי כמגדלות. אני חומה - זו תורה, ושדי כמגדלות - אלו תלמידי חכמים".

ובכן, הגמרא בבבא בתרא אינה מספקת נימוק כל שהוא לפטור מוחלט ומקיף משירות צבאי עבור תלמידי חכמים. הם אמנם אינם זקוקים לשמירה, אך אחרים פחות משוריינים; וחובתם להיחלץ להגנת נזקקים עומדת בעיניה [12].

3. כשבת לוי שהובדל מדרכי העולם

מקור שני הזוכה לתפוצה רבה הוא סיום ספר זרעים ב"משנה תורה" להרמב"ם. לקראת סיום, הרמב"ם משרטט את אופיו הרוחני של שבת לוי כהסבר להפקעתו מנחלה וביזה, ואחר כך מותח את היריעה:

"ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר 'ורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל'. לפיכך הובדלו מדרכי העולם: לא עורכים מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן. אלא הם חיל השם, שנאמר 'ברך ה' חילו'. והוא ברוך הוא זוכה להם, שנאמר אני חלקך ונחלתך. ולא שבת לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, כמו שזכה לכהנים ללוים. הרי דוד עליו השלום אומר: 'ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי' ". (הלכות שמיטה ויובל פ"ג הלכה יב - ג)

לכאורה, שורות אלו אמנם מאשרות פטורו המחלט של בן תורה משירות צבאי. אך לאמיתו של דבר, זיקתן לענייננו היא, לכל היותר, קלושה. במישור אחד, הרי מתעורר קושי בולט: כיצד מתיישבים דברים אלה עם תולדות הרמב"ם עצמו ועם פסקו החרף - המופיע בניסוחים שונים בכמה מקומות (הל' ת"ת פ"ג ה"י; פיהמ"ש אבות ד,ה) - כי

"כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא".

אך גם אם נצטמצם להלכה שלפנינו, ניווכח כי מעמדה כמקור חלק ומוסמך לפטור הוא די מפקפק. ראשית, להנחת היסוד אין, לפי מיטב ידיעתי, מקור בחז"ל [13]. אדרבה, היא נוגדת את פשטות המשנה בסוטה (מדב, המחייבת יציאה למלחמת מצוה בפסקנות מקיפה:

בהמשך, הגמרא מרחיבה את הדיבור על פטור תלמידי חכמים ממסים מסויימים, ואף מצטטת פסוקים שונים - מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים - כמקור לדבר. ובכן, בוקע ועולה הטיעון, הוא הדין בשירות צבאי; היות ורבנן לא צריכי נטירותא הם פטורים מלשרת ועליהם להתמסר אך ורק לתורה.

ניתן היה אולי להגיב, שטיעון כזה מעורר בעייה מוסרית חמורה למדי. האם יכול מי שכל חייו אינם מונחים על ידי רמה כזו של אמונה ובטחון לדרוש פטור על רקע זה? היתכן שאדם ידאג לעתידו הכלכלי - בניגוד מוחלט לדברי רבי אליעזר הגדול (סוטה מחב, ב) כי "כל מי שיש לו פת בסלו, ואומר מה אוכל למחר - אינו אלא מקטני אמנה" - ועם זאת, לא יתגייס מפני ששלומו בטוח בלאו הכי? היעלה על הדעת שציבור, אשר רבים מבניו התאמצו לעזוב את הארץ בעבר כשמלחמה נראתה באופק, יטען שהנותרים בציון פטורים מלהילחם על סמך לא צריכי נטירותא? זכורני שהתפעלתי פעם מכנותו של ר"מ באחת הישיבות אשר סח לי לפי תומו שהוא העתיק דירתו משכונה בה רוב הבנים שירתו בצה"ל לאחרת בה רובם נמנעו, בגין הכרתו כי אף שהיה משוכנע מבחינה אידיאולוגית שהוא פטור גיוס, הוא ידע שחסר לו עומק האמונה היכול להצדיק פטורו. אי לכך, הוא התבייש מכדי להישאר בסביבתו הקודמת - מה עוד שבניו התקרבו לגיל הצבא. יתכן שמעטים היו מגיבים כמותו, אך המצב כשלעצמו אינו חריג; ועבור רבים, בכל אופן, פטור המבוסס על הגמרא בבבא בתרא הוא בעייתו למדי.

ברם, אין צורך לפתח כיוון מחשבה זה, שכן ההקבלה לשירות צבאי היא מפקפקת ביותר. מבחינה הלכתית צרופה התשלום עבור החומה המוזכר בסוגיא אינו קשור עם מצוה כל שהיא. הוא כרוך בחובה להשתתף בהוצאות צבוריות מהן אדם מפיק תועלת. נקודה זו מתחזקת כשמלה מתוך הקשר הדברים, שכן ההיטל מופיע במשנה הפותחת: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר (רש"י) - "להיות שומר הפתח יושב שם בצל ומרחיק את בני רשות הרבים מלהציץ בחצר"/", ושני התשלומים מוזכרים ברמב"ם בהלכות שכנים; והיא משתקפת בעובדה שהתשלומים מתחלקים לפי מידת התועלת, כמבואר בסוגיא ובראשונים על אתר. ממילא, ברור שמי שאינו נהנה במישורין כלל פטור לגמרי. דיירים ללא רכב אינם משתתפים דרך כלל בהוצאות אחזקת מגרש החניה, ומי שאין לו טלויזיה אינו תורם לרכישת אנטנה מרכזית. אך המצב שונה לחלוטין כשמדובר על חובה שכל כולה מעורה דוקא באחריות כלפי אחרים כאחרים. האם מי שהיא מעלה על דעתו כי חיוב היחיד להשתתף במלחמת מצוה הגנתית - ל"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", כלשון הרמב"ם (הלכות מלכים ה', א) - נעוצה אך ורק בעובדה שאף הוא, כרגע או פוטנציאלית, בסכנה? במסגרת מוסר איגואיסטי של אסכולות מנדביל או אדם סמית, אולי. אך מנקודת מבט תורנית, אין לאפשרות זו שחר - מה עוד, כשאנו משכילים להבין כי חובת השירות הצבאי מושרשת בחיוב הכללי של גמילות חסדים ולא רק במצות מלחמה [11].

"במה דברים אמורים במלחמות הרשות, אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה".

למנוע כל אי הבנה, ברצוני להבהיר כי, בתחום הסבירות, אין לי טענות נגד שאיפה כלכלית או חולשה טבעית כשלעצמה; וודאי שאין לי כל כוונה להפליג בדרישות מוסריות ומתוך כך להפנות בביקורת בלתי מוצדקת דוקא כלפי בני ישיבות. אך האמת והיושר מחייבים כי הטוען לפטור ייחודי מחיובים כלליים על יסוד קדושה יתירה, יבחון את זכאותו על פי אמות מידה מתאימות.

4. אנגרייא בתלמידי חכמים

לשני מקורות נוספים ניתן להתייחס ביתר קיצור. האחד לכאורה מותח ביקורת על אברהם אבינו על ששלח את תלמידיו להילחם:

"אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר : מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים, שנאמר וירק את חניכיו ילידי ביתו". (נדרים לב,א)

השלכות מאמר זה נראות ברורות יותר, אך גם לו אין משקל מכריע. ראשית, בהמשך הסוגיא, כבמקומות אחרים, מצוטטים הסברים תחליפיים לעונשו של אברהם אבינו. שנית, במדרש בבראשית על אתר [15] מובאים כמה מאמרי תנאים ואמוראים המביעים הערכה ברורה להרכת החניכים. שלישית, ביקורת ר' אלעזר מצומצמת לגיוס כפייתי, על הכרסום בכבוד האדם הכרוך בו. המונח "אנגרייא" [16] מתייחס דרך כלל לעבודה כפויה או לתפיסת נכסים, ללא קשר הכרחי לצבא. הסבר מקביל לעונש אסא - "דרוש רבא: מפני מה נענש אסא? מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים, שנאמר והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי" (סוטה יא,א) - מתייחס לכפייה לעבודת בניה אזרחית. ובמקביל, לא השירות הצבאי כשלעצמו הוא מטרת ביקורת ר' אלעזר אלא ההשפלה שבשירות כפוי.

ובכן, לכל היותר, גמרא זו משמשת יסוד להתנגדות לגיוס בני תורה על ידי מערכת הבטחון. אין היא מספקת שום הצדקה לכך שהם, מצידם, אינם מתנדבים.

5. אילמלא דוד, לא עשה יואב מלחמה

לבסוף, יש לבחון מקור יותר מפורש, אף הוא קובע קשר סיבתי:

"דאמר רבי אבא בר כהנא : אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואילמלא יואב לא עסק דוד בתורה, דכתיב : ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, ויואב בן צרויה על הצבא. מה טעם דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, משום דיואב על הצבא. ומה טעם יואב על הצבא, משום דדוד עושה משפט וצדקה לכל עמו". (סנהדרין מט,א)

שנית, כפי שכבר ציינו כמה אחרונים, אם נבין שאמנם לדעת הרמב"ם אין לכל שבט לוי שיח ושיג עם מלחמה, הרי שניתן להקשות עליה מגמרא מפורשת בקידושין (כא,ב) הדנה בהיתר כהן ביפת תואר. שלישית, קשה להאמין שפיסקה זו אמנם קולעת למיוחס לה. אילו התכוון הרמב"ם לקבוע פטור מחלט לבני לוי ובני תורה, האם היה מנסחו ומציגו בצורה ובהקשר שלפנינו? לאור משמעתו המיוחדת וחרדתו לסדר, האם לא היה משלבו ב"הלכות מלכים ומלחמותיהם" יחד עם שאר דיני מלחמה, במקום להסניפו כמפטיר לספר זרעים?

מסתבר שלפנינו נקודת מוסר והתעוררות, המקבילה לסיומי כמה ספרים ב"משנה תורה", הראויה, כמובן, למשקלה המלא בתור שכזו - סוף סוף, חזי מאן חתיים עלה - אך שאין להגדירה כפסק הלכה מובהק. הקטע מגולל הערכה מרהיבה וססגונית של אישיות נשגבה, אך אינו מכתוב כיצד עליה ועל אחרים לפעול. והבה נשאל את עצמנו בכנות: האם בן תורה ירא שמים היה סומך על משענה כזו כדי לפטור עצמו מציצית או שופר?

אך גם אם סיעון זה יידחה מכל וכל, אין לדברי הרמב"ם זיקה לבעיית ההסדר כיום. שכן יש לציין כי ייעוד הלוי אינו מפקיעו מכל שירות צבאי. הרמב"ם רק פטרו מלערוך מלחמה "כשאר ישראל" [14]; ולכל היותר, על כל שלוחותיה ומרכיביה. אך אין לפטור זה זיקה לחובת לוי ללחום או למנוע מלחמה הגנתית המאיימת על קיום קהילתו ועמיתיו. כלום פטור הוא מערך רוחני כהצלת נפשות? במידה וחובת מלחמה כזו מעורה בחיוב גמילות חסדים, ברור שהיא רובצת על כל אחד ואחד. גם עולמו של בן תורה עומד על שלשה דברים. אמנם אין להציע כי כל בני הישיבות יפרשו מתורה ויפנו לקרדיאולוגיה. אך קיים הבדל ברור בין הימנעות ממשמשת הצלה מיומנת ומצומצמת, אשר בכל מקרה תישאר נחלת בודדים, לבין התעלמות ממאמץ כולל; ובכל אופן, בהסדר לא מדובר, חס ושלום, בהפניית עורף לתלמוד תורה אלא באיזונו והשלמתו.

ולבסוף, גם אם נניח שמדברי הרמב"ם משתמע בפסקנות שקיים פטור ברור ומקיף, משמעותם המעשית עדיין די מוגבלת. טרם ביררנו מי זכאי לו. בן לוי מוגדר על פי סדר יוחסין מגובש; אך בן תורה המשווה אליו מוגדר על פי מכלול תכונות רוחניות, ועבורן קבע הרמב"ם רמה גבוהה ביותר. הוא מצויר תמונה אידיאלית של אדם המשוחרר לחלוטין מכל שאפתנות אישית וכל שמץ של לגרמיה; המרחף אי שם בין זירות שמים וארץ; המתעלה מחישובי זמן ומקום ומידבק בזירת הנצח מאחר ו"נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם". לאיזה חלק של הקהילה התורנית - וקל וחומר, של כל קהילה אחרת - תיאור נשגב זה תואם? לשני אחוזים? לחמשה? האם יוכל אדם המנהל מ"מ על תנאי עבודה - אולי אף על נדוניא או "קעסט" - להסתכל בראי ולהצהיר לעצמו שאל לו להתגייס מפני שהוא "נתקדש קדש קדשים" במובן הרמב"ם? האם אברך עם אפילו שמץ קל של גאווה או תשומת לב לכבוד יכול לטעון שהוא "פרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם"?

המאמצות את ההסדר לבין שולליו הוא מעוות לחלוטין. ההסדר, נתפס ומבוצע לא כפשרה אלא כתגובה נועזת לדילמה קשה, צריך להיות הכלל ולא החרג. הוא הכיוון אשר, לאור בדיקת הנושא לעומק, מנהיגות תורנית צריכה לעודד - כנורמה, לא כסטייה.

יד. מודעות עולם התורה לצרכים הצבאיים

כל הערכה, גם כשהיא נעשית על ידי עולם התורה, חייבת להיות מושתתת על מודעות, מלאה ככל האפשר, להיבטים ולצרכים הצבאיים. נקודה זו אינה תמיד זוכה לתשומת לב מספקת - אם מפאת חוסר ידע ואם מפני שלעיתים היא נדחקת מתודעתנו. ראש ישיבה שאינו מתמצא בשריון יכול להצהיר בשלוה בשלש מאות בחורים חייבים ללמוד בבית מדרש, ללא יציאה לצבא, אף כשהוא מודה שרוב רובם יתרמו מעט מאוד למנהיגות הציבור, מפני שנוכחות כולם מקדמת יצירת אקלים נוח יותר לטיפוח קומץ שהוא מקווה שאמנם ישיג גדלות. אך בעיני המבין משמעות שבעים צוותי טנקים, תוספת זו עלולה (רק עלולה; אין הדבר הכרחי) להצטייר כמותרות עבור מדינה הנאבקת בתנאינו [17]. מסופר על אחד מגדולי הדור הקודם שבעיצומה של המחלוקת אודות גיוס בנות לפני כשלושים שנה נוכח בחתונה בירושלים סמוך לגבול דאז. פתאום נשמעו יריות, והוא זינק תחת שולחן והתחיל לזעוק בהתרגשות: "רבונו של עולם, אני רוצה עדיין לחיות! יש עדיין הרבה תורה שאני רוצה ללמוד ולחדש!" לשמע הדברים, ניגש אליו משקיף בוטה ושאל: "נו, רבי, וואס זאגט איהר איצטער וועגען גיוס בנות (נו, רבי, מה אתה אומר כעת על גיוס בנות)?" והוא שתק. אינני מצטט את הסיפור מפני שאני דוגל בגיוס בנות - בתנאינו הנוכחים, אני מתנגד לו בתוקף - וודאי לא כדי להכפיש זכרו של גדול אמיתי. אני מצטטו כדי לציין כי במרחק מסויים אדם עלול לשכוח את האמת הפשוטה כי נשמה יהודית צריכה לשכון בגוף יהודי.

טו. אנו, אנשי ישיבות ההסדר (סיכום)

אך האמת המנקרת הזאת אינה מרפה ממנו, והערכת מרכזית להבנת מוסד המיועד להשלים בין הדרישות המתנגשות של רוחניות ובטחון, תלמוד תורה וגמילות חסדים, התפתחות אישית ושירות ציבורי. הדילמה הנוכחית הבוקעת ועולה מדרישות אלו איננה פרי ברירתנו. אך את התגובה עלינו, בגבולות מסויימים, לבחור; וכתגובה, ישיבות ההסדר משקפות בזעיר אנפין את המורכבות שבמצבנו הכללי: עם בעל יד פשוטה ואגרוף קמוץ, השואף לשלום ומתאמן למלחמה. בטווח הנראה לעין, אלה פני הדברים; ואם כי מעמדנו כיום אולי מזהיר יותר מבעבר, אנחנו רחוקים מלהיות שלווים וחס לנו מלהיות שאננים.

ובכן, במסגרת "תחנתי וחובותיה" (כביטוי של פ.ה. ברדלי), ההסדר הינו, עבור בני תורה, צו השעה. מי יתן והקב"ה יחננו בתחנה טובה יותר. ברם, לעת עתה, על מנת שלא תיגרע, עלינו לחשל את רוחנו ומשמרתנו כאחד. רוויי חזון אך מקדמי סכנה, אנו, אנשי ישיבות ההסדר, מתפללים עבור התבונה והאומץ להתמודד עם אתגרי השעה. מודעים הן למחיר שאנו משלמים והן לערך תמורתן, אנו נגשים לעבודתנו באחריות וענווה;

במאמר זה אמנם משתמע ביתר בירור שיש מקום לחלוקת תפקידים - וממילא לפטור בני תורה משירות צבאי על רקע התמחותם הרוחנית. אך גם ביחס אליו, וליישומו למצבנו, יש להעיר כמה הערות. ראשית, דברי רבי אבא בר כהנא מצוטטים תוך כדי ציון שהם חולקים על דברי רב יהודה אמר רב והתפיסה השלטת בסוגיא שם. שנית, המלחמות, להן התמסר יואב ונעדר מהן דוד, המפורטות בפרק בשמואל, לא היו מלחמות הגנה. שלישית, אם כבר רוצים לבנות על הפסוק והמאמר הזה, יש לשים לב שהעיסוק בתורה המוזכר אינו מצטמצם ללימוד כשלעצמו אלא כולל - אולי אף כמרכיב המרכזי - יישום תורה על ידי עיצוב חברה על אדני משפט וצדקה. המסקנה המתבקשת, אם כך, תחייב פעילות הרבה מעבר לכתלי בית המדרש. אך מעבר לכל, מאמר זה חסר תועלת לחוג שוללי ההסדר בימינו מפאת גיבורו. אם אמנם מבקרנו רוצים להציב את דוד, הלמדן-משורר-לוחם-מצביא-עבד ה' הגבור והרגיש שחז"ל תיארו לעומק בהקשרים רבים, כאב-טיפוס לבן התורה הישראלי בן זמננו, אין לי סיבה להתפלמס עמם.

יג. "ישיבת הסדר" - נורמה; "ישיבת צרופה" - חריג

אין, אם כן, מנדט הלכתי, מוסרי, או מחשבתי לפטור מקיף והחלטי משירות צבאי עבור בני תורה. אך גם לאחר עקירת הטיעונים הקטיגוריים האלה ודחיית יסודם הסמכותי, אנחנו עדיין נצבים בפני הקושי המעשי של שקילת צרכים מנוגדים, של יצירת איזון, במישור האישי ובעיקר הציבורי, בין הרוחני לבין הגשמי (אם כי הצלת נפשות היא כמובן הרבה יותר מאשר אינטרס גשמי), ושל הערכת הסיכונים הכרוכים בלחץ למען האחד על חשבון השני. ועלינו להתמודד עמם תוך כדי התייחסות להשקפה ומציאות כאחת, כשעלינו לברר לא רק אם ההסדר רצוי, ערכית והשקפתית, אלא אם הוא מעשי. גם הדבק בו מבחינה השקפתית עלול להגיע למסקנה שלא אפשר דרא, והדבר פשוט אינו בר ביצוע בנסיבותינו; ואסור לנו לנופף סיסמאות על שילוב ספרא וסייפא וכדומה תוך כדי התעלמות מן המתרחש בשטח והתוצאות המעשיות, על כל היבטיהן, של אימוץ ההסדר או שילתו.

במישור זה, של עיצוב וניסוח מעשי של מדיניות ציבורית ולא של הצהרה עקרונית על זכאות לפטור גברא, יש בהחלט מקום לחילוקי דעות - ויתכן, אף לפתרונות מגוונים. אך גם אם נדגול בפלורליזם כזה, עלינו לבדוק בקפדנות את הרכב מערכת החינוך הישיבתית. אני מעריך במלואה את תרומת הישיבות הרגילות (ללא הסדר) לחיינו הרוחניים; אני יודע שהן כוללות יחידים המשרתים את עמם היטב בהתמסרותם הבלעדית לתורה - וזאת לא מפני, כפי שכמה מלגלים, שבלאו הכי הם היו חיילים גרועים, אלא מפאת הפוטנציאל הרוחני הגלום בהם; ועד כמה שהייתי רוצה לראות את מרבית תלמידיהן משנים דרכם מתוך שיכנוע אישי, אין לי כל שאיפה לעודד חקיקה שתחתור לעוקרן או להופכן בכח לישיבות הסדר. אני גם מודע לכך שחלק מן הטיעונים שהעליתי נגד פטור גמור עלולים להיות מופנים על ידי אחרים נגד קיצור השירות המבצעי; ושכפי שאני מצדיקו על יסוד כורח רוחני, כך ניתן אולי להצדיק גם את הפטור המלא מאותה סיבה. ברם, אני משוכנע שלפחות, היחס הנוכחי בין ישיבות

ומונעים על ידי דביקות בתורה ומסירות לכנסת ישראל, אנו מתאמצים לבצעה מתוך מבט רוחני והיסטורי מקיף.

בעמדו בדמעות על פיסגת הר הזיתים, כשהמראה העגום של "כל המקודש מחבירו חרב יותר מחבירו" [18] משתרע לנגד עיניו, מה היה הרמב"ן נותן כדי לעמוד בראש ישיבת הסדר?

* התפרסם לראשונה ב"עלון שבות" גיליון 100, כסלו תשמ"ג. הנוסח המתפרסם כאן הוא הנוסח שתוקן על ידי הרב לקראת הופעת החוברת "דרכה של ישיבה".

[1] מעבר לשלושת הכיוונים העיקריים האלה, יש גם לציין מסלול, יחסית מצומצם, של ה"שילוב" הקיים בישיבות ה"קיבוץ הדתי". במסלול זה, המסגרת הינה של חמש שנים, אך מתוכן שנתיים מיוחדות ללימוד ושלש שנים לצבא. מסלול זה ממצע, אם כן, בין ישיבות ההסדר למכינות.

בנוסף, ישנם, כמובן, בחורים אשר לומדים פרק מסויים בישיבה ללא זיקה לצבא ואז מתגייסים, כיחידים, לשירות מלא של שלוש שנים. מאידך, יש המתגייסים לשירות מקוצר של למעלה מחצי שנה תוך כדי לימודם בישיבה שאינה קשורה, מוסדית, עם צה"ל, במתכונת המכונה "הסדר מרכז-הרב" (ראה בזה להלן). ברם, שתי הקבוצות יחסית מוגבלות.

[2] השאלה הכללית של מוסר התמחות רוחנית על פי החלטה אישית, המתבטאת בהתמקדות בחובות מסויימות והזנחת אחרות, טעונה דיון נרחב כשלעצמה. כנקודת מוצא, יש לציין דוגמת בן עזאי שגרס כי "כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה... כאילו שופך דמים וממעט הדמות" ואף על פי כן נשאר רווק בהסבירו, "ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים" (יבמות סג,ב). כמו כן מוכרים דברי חז"ל בנוגע לחלוקת יששכר וזבולון. אך כאמור, הנושא טעון ליבון.

[3] אמנם משהתגייס בחור לצבא הוא עלול להירתם, תיאוריטית, למלחמה שאינה הגנתית, אולי אפילו למלחמת הרשות; ואם תתפתח מציאות כזאת, יש מקום לבדוק את כל הנושא מחדש לאור מציאות משתנה. אך יש לצפות ולקוות - ולא רק בגלל בעיית ביטול תורה - שבטוח הנראה לעין פעילות מערכת הבטחון תהיה הגנתית באורח מובהק.

[4] רמב"ם פ"א הל' גזלה ואבדה הלכה כ', על פי הסוגיא ב"מ לא,א.

[5] עיין סנהדרין עג,א.

[6] מועד קטן ט,ב. ועיין רמב"ם פ"ג מהלכות תלמוד תורה הלכה ד'. המדובר במצוות המחייבות הגשמת משימה אף שאינן מוטלות על יחיד מסויים. אשר למצוות שהן בבחינת חובת גברא, ברור שאדם חייב להפסיק לימודו כדי לקיימן ואין כאן שיקול של הפנייתן לאחרים.

[7] שאלת הגדרת "אפשר לעשותה" - במיוחד, האם מצב בו אני בעקיפין כופה אחרים לבצע פעולה אחת על ידי התמסרותי לאחרת מוגדר כן - נוגע גם לעימות אחר. עיין קדושין לב,א, שם קבעה הגמרא אמת מידה כמעט זהה: "אם

אפשר למצוה ליעשות על ידי אחרים", כהנחיה לגבי הכרעה בין כיבוד אב ואם לבין עשיית מצוה אחרת. אך יתכן שההגדרה שונה בשני התחומים, ואכמ"ל.

[8] זכורני שלפני שנים, עוד טרם היה לי קשר עם ישיבת הסדר, דנתי בנקודה זו עם מ"ר הרה"ג יצחק הוטנר זצ"ל (אשר לאחר מכן, שלל את ההסדר עבור ישיבה שייסד בארץ, אך מסיבות אחרות, מפני שהוא חשש מפני פגיעה קשה מדי בלימוד). הוא ממש לגלג: "להתקלקל! אדם יכול להתקלקל ביושבו בקיוסק!", אך הוא הדגיש שחוש הצניעות אמנם נפגע.

[9] כמובן, אין המודה בדחיית הרמב"ן במפורש. אך הפער בין זוית ראייתו לבין זו של הרבה פרשנים של הדורות האחרונים - בעיקר, ביחס למימד האנושי שבספר בראשית, והאיזון בין נימה ריאליסטית לבין אידיאליזציה - הוא די רחב.

[10] עיין גם נתיבות עולם למהר"ל, "נתיב גמילות חסדים", פ"ב.

[11] אמנם יש מקום לשאול למה באמת לא נכללו אף תשלומים עבור חומת העיר בגמילות חסדים; ויש להתייחס לנקודה זו על רקע דיון יותר כללי בשאלה על מי לשלם, וכמה, עבור שירותים ציבוריים, הנהנה או החברה כולה. אך בכל אופן, אין לטשטש את הכרעת ההלכה במקרה זה, וברור שאין להקיש ממצב בו הדיירים כנראה מסוגלים לשלם עבור התיקון, למצב אחר שבו, מפאת עצם קיום צבא, הם זקוקים לאחרים. ונראה לי פשוט שאם תושבי עיר יהיו עניים ולא יוכלו לשלם עבור החומה, שאחרים באמת יהיו חייבים לסייעם מדין גמילות חסדים - אלא שאז כמובן לא ישלמו לפי המפתח הנקבע בסוגיא, ואז תלמידי חכמים גם כן יתחייבו.

[12] ישנה, כמובן, הלכה שניה שבאמת פוטרת תלמידי חכמים מלשלם מסים וארנונות גם עבור שירותים ומיתקנים מהם הם מפיקים תועלת; עיין ב"ב ח,א, וברמב"ם פ"ו מהלכות תלמוד תורה הלכה י'. אך פטור זה רק מונע את הקהילה מלהטיל עליהם. הוא אינו מתייחס לחיוב אפשרי הרובץ עליהם מצד עצמם לבצע משימות נחוצות. ולא עוד אלא שמשמע מן הסוגיא ומן הרמב"ם - אשר קבע את הפטור הכללי ממסים בהלכות תלמוד תורה, ואף על פי כן ראה צורך לציין בנפרד את הפטור מהוצאות לבטחון בהלכות שכנים (פ"ו הל' ו') בליווי ההסבר: "שאינו תלמידי-חכמים צריכין שמירתן, שהתורה שומרתן" - שאין הפטור הכללי כולל הוצאות לבטחון. כנראה, שלו רבנן היו זקוקים לנטירותא, הם היו אף נאלצים לשלם עבורו, למרות פטורם הכללי. והרי מצינו שאין תלמידי חכמים פטורים מלהשתתף בנטל עניינים חיוניים ממש - כגון "תקון הדרכים והרחובות" לדעת הרמב"ם שם; אספקת מים, לפי רש"י (ב"ב ח,א ד"ה "לכריא פתיא"); או כללית, "דבר שצריך לחיי האדם", כדברי המחבר (יו"ד סימן רמ"ג ס"ב). ומכאן שאף בטחון אינו כלול בפטור המקיף, שכן הוא נחוץ "לחיי האדם".

ויש להוסיף כי כל פטור הבנוי על הסוגיא בבבא בתרא תלוי כמובן בהגדרת תלמיד חכם - נושא המתעורר בכמה הקשרים. עיין ביחס לשאלתנו, בכתר-אפרים לרב כתיאל פ' טכורש עמ' קעב-קעד, והמקורות הרבים המצויינים על ידו. ויתכן שביחס להגדרה זו יש לחלק בין הפטור הכללי לבין זה של הוצאות בטחוניות. הראשון הוא פטור גברא, וסביר להניח שהוא תלוי ברמת האדם והישגיו. השני מעורה בדביקותו של אדם המוגן על ידי התורה בה הוא קשור; ולגבי זה, יתכן שמאמץ והתמסרות קובעים ומגדירים יותר מאשר הישגים.

[13] ידידי, הרב ראובן אברמן שליט"א, הפנה תשומת לבי לדברי הספרי ביחס למלחמת מדין, בו נאמר, לפי גירסת הגר"א: "ומה ת"ל וימסרו וגו' י"ב אלף חלוצי צבא, להוציא שבטו של לוי" (פ' מטות פסקא קנ"ז). אך הגירסא המקובלת היא, אדרבא, "להביא את שבטו של לוי". אך יתכן שגם לפיה יש כאן סימוכים לרמב"ם, שכן היה צורך בגזרת הכתוב מיוחדת להוציאם למלחמת מדין.

[14] אמנם יתכן שפשר הביטוי: "ואין עורכין מלחמה כשאר ישראל" איננו שהם עורכים אך בצורה אחרת, אלא שבניגוד לשאר ישראל הם אינם עורכים אותה כלל. אך גם אז המדובר רק בהפקעה ממלחמה כתופעה עצמאית, לא במעמדה כביטוי לגמילות חסדים.

[15] עיין בראשית רבה מג,ב.

[16] עיין ערוך השלם ואוצר לשון התלמוד, ערך "אנגריא".

[17] כמובן, גם ההיפך נכון, ויש לדרוש מגורמי הצבא שיתאמצו להבין ולהעריך את ההיבט התורני - ולא תמיד הדבר נעשה, ולא על ידי כולם. אך אין זה פוטר את עולם התורה מללבן את הנושא לאשורו.

[18] מתוך מכתבו המפורסם לבנו; בכתבי הרמב"ן, הוצ' הרב שעוועל, עמ' 368.